

Abdurrahman Süreyya'nın *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye* Adlı Eserinde Dil ve Edebiyat Terminolojisi

Bahadır Güneş¹

¹Doç. Dr.

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
bahadir.gunes@hotmail.com

Gönderim Tarihi/Received:

21.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:

07.02.2022

Alan Editörü/Field Editor:

P. Ölker

Öz

Belâgat, ifadenin muhatabın durumunu, yer ve zamana uygunluğunu, doğruluk ve güzelliğini belirleyen kuralları içeren tarihî geçmişi eski bir disiplindir. Kendi içinde meani, beyan, bedii, fesahat gibi bölümleri olan belâgat, aynı zamanda bu bölümlerin alt kollarını meydana getiren çok sayıda söz kuralına sahiptir. Genellikle söz sanatları ekseninde ve manzum metinler aracılığıyla karşılaşılan belâgat, aslında genel anlamda sözün düzenini sağlamaya çalışan kuralların bütünüdür. Türk edebiyatında özellikle klasik Türk edebiyatı sahasının araştırma alanı olarak öne çıkan belâgat, içerdiği zengin terminolojik veriler ve söz temelinde dil ile münasebeti sebebiyle aynı zamanda dil bilimini de ilgilendirir. Belâgatin kurallar koyan bir disiplin olması, birtakım yaklaşım farklarından ötürü bazı eksiklik veya kusurların bu disiplin etrafında tartışma konusu olmasına yol açmış, Türk edebiyatı metinlerinde belâgat kurallarının uygulanmasıyla ilgili bazı tartışmalar meydana gelmiştir. Bu tartışmalardan biri de Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* adlı eserinin Abdurrahman Süreyya tarafından kaleme alınan ve bu eseri çeşitli yönleriyle tenkit eden *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye* adlı risalenin yazılmasıyla oluşmuştur. *Belâgat-ı Osmâniyye*'deki aksaklıkları tespit eden ve bu esere yönelik tenkitler içeren *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye*'de dil ve edebiyat ağırlıklı terminolojik veriler öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Abdurrahman Süreyya'nın yazdığı *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye* adlı risalede tespit edilen dil ve edebiyat terimleri anlamlarıyla birlikte alfabetik olarak düzenlenerek söz konusu eserin dil ve edebiyat terminolojisi açısından sahip olduğu malzeme ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Dil, Edebiyat, Tenkit, Terim.

Linguistic and Literary Terminologies in “Notes to the Rhetoric of the Ottomans” (*Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye*) by Abdurrahman Sureyya

Abstract

Rhetoric is a deep-rooted discipline which involves the rules that identify the condition, trueness and beauty of an addressee and

its relevance with space and time. Consisting of various units such as *sense*, *statement* and *aesthetic*, rhetoric also contains many rules of speech that form sub-units. This discipline which, in general, is applied to as a figure of speech in verse refers to the whole body of rules that regulate the order of expressions in a general sense. Distinguished as an area of research of the classical Turkish Literature, rhetoric also serves as a discipline which concerns linguistics as a result of its interaction with language based on terminology and expression. Its quality as a discipline of rules leads rhetoric to be a question of debate due to certain deficiencies and flaws which appear due to different approaches in application, and this gives rise to certain discussions as regards to the application of rhetoric rules in the works from Turkish Literature. Among these, one example is the tract *“Notes to the Rhetoric of the Ottomans”* (*Ta’lîkât-ı Belâgat-ı Osmâniyye*), a book written by Abdurrahman Sureyya as a critique of the rhetorical work by Ahmed Cevdet Pasha titled *“The Rhetoric of the Ottomans”* (*Belâgat-ı Osmâniyye*). Identifying the deficiencies in and making the critique of the *“The Rhetoric of the Ottomans”* of Ahmet Cevdet Pasha, *“Notes to the Rhetoric of the Ottomans”* is a work featuring linguistic and literary terminologies. This study provides the linguistic and literary terms found in *“Notes to the Rhetoric of the Ottomans”* (*Ta’lîkât-ı Belâgat-ı Osmâniyye*) by Abdurrahman Sureyya in alphabetical order together with their meanings and reveals the linguistic and literary terminology data in the work.

Keywords: Rhetorical, Language, Literature, Criticism, Term.

GİRİŞ

Belagat, sözün doğru, güzel, yerine ve zamanına uygun bir şekilde dile getirilişinin kurallarını içeren bir disiplindir. Türk dilindeki karşılığı olarak kaynaklarda *sözbilim* ve *söz sanatı* terimleri öne sürülen belagatin Batı dillerindeki *retorik* ile denk tutulduğu görülmektedir.

Belagat neyin, nerede, nasıl ve ne ölçüde söyleneceğini öğreten bir ilimdir. Bir sanat olmasının yanında ilmî bir disiplin de sayılan belagat, retorik de kapsar. Asıl farklılık, terimlerin arka planında yer alan anlama Batı'da daha çok önem verilerek üzerine eklemeler yapılmasıdır. Türk edebiyatında belagete dair millî nitelikte eserlerin geç yazılması, belagatin yıllarca Arapça asıllarından okutulması meselenin geri plana itilmesi bu farklılığın en büyük nedenidir (Yetiş, 2006, s. IX).

Belagat ile retorik arasında büyük geçiş ve benzeşmeler olmakla beraber, tasnif ve ayrıntıda birtakım farklılıklar görülür (Bilgegil, 1989, s. 24). Ancak her iki bilim de doğru ve güzel yazmanın, iyi ifade etmenin kurallarını içerir. Belagat ve retorik, kendi zaman ve çevrelerinin anlayış, kültür ve düşünce yapılarına uygun, üslup inceleme ve yazma sanatına ait kuralları kapsar. Belagat hem sözde hem de yazıda güzelliği, doğruyu aramıştır. Buna bağlı olarak etkinlik yöntemi, amacı ve hazırladığı malzeme dikkate alındığında belagat ve retorikbugün denenen üslup incelemelerinin hareket noktası olarak değerlendirilebilir (Aktaş, 2007, s. 58-59; Özünü, 2001, s. 42-44).

Belagat, bir bilim olarak başlıca üç başlık altında değerlendirilir. Bunlar, sözün duruma uygun nasıl ifade edileceğini belirten *mani*; bir maksadın birbirinden farklı yollarla ne şekilde dile getirileceğini bildiren *beyan* ve niyeti dile getirmede yeterli olan *söze* anlam ve ahenk açısından *güzellik* verme yollarını gösteren *bedii*dir (Saraç, 2007, s. 38).

Türkiye Türkolojisindeki belagat çalışmaları genellikle klasik Türk edebiyatı üzerine araştırma yapan akademisyenlerce yapılmaktadır. Belagatin sözün doğru, yerine ve zamanına uygun olarak kullanılmasına dair kurallar koyan bir disiplin oluşu, bu disiplini edebiyat yanı sıra dil çalışmalarına da yaklaştırmıştır (Güneş, 2016, s. 9).

Bilgi aktarımını sağlayan en önemli unsur olan dil, insan zihninde düşünce ve söz olarak ortaya çıkar. Söze dönüşen sesle beraber kişiler arası iletişimin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi adına bazı nitelikler gerekir. Dil içinde söze ait bu nitelikleri belirleyen disiplinlerin kendi içinde bazı kural koyucu özellikleri mevcuttur. Belagat, belirtilen bu kural koyma özelliğine sahip disiplinler arasında eskiden beri varlığını sürdürmektedir. Bu disiplin, tarihsel süreç içinde söze ait doğruluk, *güzellik* gibi esasları belirleyerek mevcudiyetini devam ettirmiştir (Güneş, 2009, s. 14).

Çok eski bir disiplin olan belagat, geçmişten bugüne ilgi çekici özelliğini muhafaza etmiştir. Bu durum dil bilimi çalışmaları için de geçerlidir. Özellikle şiir dili üzerine yapılan incelemelerde belagat disiplini ve onun alt bölümleri, dil bilimciler tarafından dikkatle takip edilmiştir (Güneş, 2009, s. 14-15).

Böyle kadim bir disiplinin kapsamı, kuralları ve uygulanma biçimleri de konunun uzmanlarınca geçmişte sıklıkla tartışma konusu olmuş, birtakım fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu fikir ayrılıkları ve beraberinde gelen karşılıklı eleştiriler, belagatin Türk edebiyatı çalışmalarında uygulanışı etrafında da kendisini göstermiştir. Bu tür fikir ayrılıklarından kaynaklanan eleştiri odaklı tartışmalardan biri de Ahmed Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Belâgat-ı Osmâniyye* hakkındadır. Abdurrahman Süreyya tarafından anılan esere yönelik tenkit, yazarın *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye* adlı risalesinde yer almaktadır. Abdurrahman Süreyya'nın eleştirileri ekseninde, birçok *Belâgat-ı Osmâniyye*'de de geçen terminolojik veriler öne çıkmaktadır. Bu veriler içinde özellikle dil ve edebiyat terimlerinin daha belirgin olduğu görülür.

Bilgiyi taşıyan, kuşaktan kuşağa aktaran dildir. Kelimeler yabancı olursa bilgiyi aktarmak, insanların kültür düzeyini yükseltmek güçleşir (Zülfikar, 1991, s. 24). Düşünce aktarma ve öğretme işleminin kelimeler aracılığıyla yapılması, o dile ait kelime ve terimlerin kendi gücüne dayanma gereğini ortaya koyar. Türk dili, etkileşim hâlinde olduğu dillerden kelime alıp kendi içinde değerlendirdiği gibi, kelime ve terim türetme gayreti içinde de olmuştur. Bu terimlerin yapı ve anlam özellikleri zaman zaman tartışmalara yol açmış; buna bağlı olarak ilgili terimlerin bazıları dilde tutunmayı başarırken bir kısmı kabul görememiştir.

Terimler, bir dildeki bilim ve sanat kavramlarının adlandırılmasında temel öğelerdir. Bir kavramı eksiksiz bir şekilde karşılaması gereken terimlerin, aynı zamanda yapı bakımından da ait olduğu dilin kurallarına uygun olması gerekir. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de terim konusundadır düşünce birliğine henüz ulaşılamamıştır.

*Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye'*de geçen ve bu çalışmada yer verilen terimlerde Arapçanın etkisi söz konusudur. Türk dilinin tarihî akışı içinde değerlendirilmesi gereken bu durum, yabancı terminolojinin o dönemki Türkçe içindeki varlığı hakkında fikir vermesi yanı sıra Türk dilinin yabancı kökenli terminolojiyi de dil içinde harmanladığının bir göstergesidir.

Bu bağlamda *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye* adlı eserde geçen dil ve edebiyat terimleri, çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Eserde tespit edilen ve hem dil hem de edebiyat alanları içinde kullanılan terimler, anlamlarıyla birlikte alfabetik olarak belirtilmiştir. *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye'*de tespit edilen bu terimlerin tespiti yapıлып bugünkü dil ve edebiyat terimlerinin köken ve anlam özellikleriyle mukayese edilerek kullanımının sağlanmasına katkıda bulunulmak istenmiştir. Abdurrahman Süreyyâ'nın anılan risalesini hazırlamasının hareket noktası olan *Belâgat-ı Osmâniyye'*deki dil bilgisi ve edebiyat terimleri ise daha önce A. Kalyon ve F. Kalyon (2001, s. 330-338) tarafından yayımlanmıştır.

Abdurrahman Süreyya'nın Hayatı Ve Eserleri²

Belagatle ilgili kitap ve makaleleriyle tanınan Abdurrahman Süreyya 1841'de Bağdat'ta dünyaya gelir. Bağdat'ta başladığı eğitimine İstanbul'da devam eder. Fransızca yanında Arapça ve Farsça öğrenir. Daha sonra Adana ve Konya'da bazı idari görevlerde bulunur. Beylerbeyi Rüşdiyesi (1867) ile Dârülmua'llimîn'de (1870) *Farsça*; Mahrec-i Aklâm'da *Arapça*; Mekteb-i Hukûk'ta (1884) *Edebiyyât-ı Osmâniyye* ve *Ta'lîm-i Edebiyyât* dersleri verir. *Cerîde-i Havâdis* (1872) ve *Hakikat* (1876) gazetelerinde başyazar sıfatıyla çalışır.

Başlangıçta çeşitli gazetelerde yayımlanan tenkitleriyle bilinen yazar, özellikle belagat konusundaki yazı ve tartışmalarıyla tanınır. Belagatle ilgili çalışmalarından ilki, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye'*sinin ilk cüzünü tenkit için kaleme aldığı *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye'dir*. Yazarın bu kitabındaki eleştirilere, karşı eleştiriler ve cevaplar yayımlanırken diğer yandan da yazarı tenkit eden bazı eserler kaleme alınır. Abdurrahman Süreyya, kendisine yöneltilen bütün bu eleştirilere *Tahlîl-i Hâl* adlı eseriyle cevap verir. Abdurrahman Süreyya'nın eleştirileri ve ona verilen cevaplar, daha çok Türkçede Arapça kelimelerin doğru bir şekilde kullanılmaması etrafında toplanmakta ve böylece yazar, zamanında Arapçada yapılmış tartışmaları Türk düşünce yaşamına aktarmaktadır.

Yazarın kaleme aldığı eserler kısa açıklamalarla aşağıda belirtilmiştir:

²(Abdurrahman Süreyya'nın hayatı ve eserleriyle ilgili Yetiş, 1988, s. 173-174; Yetiş, 2006, s. 73-74'ten yararlanılmıştır).

Mukaddimeti Akvemi'l-Mesâlik (İstanbul 1296): Tunuslu Hayreddin Paşa'nın kaleme aldığı, Batı medeniyeti karşısında Osmanlı Devleti'nin ve İslam dünyasının sorunlarını ele alan *Akvemü'l-mesâlik fi marifeti ahvâli'l-memâlik* adlı Arapça eserin mukaddimesinin tercümesidir.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye (İstanbul 1299): *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin tenkidi olarak kaleme alınmış küçük bir risaledir. Bu eserde, Ahmed Cevdet Paşa'nın anlatmak istedikleri ile anlattıklarının örtüşmemesi eleştirilmiştir.

Tahlîl-i Hâl (İstanbul 1299): Bu eser, *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin tenkidi dolayısıyla yazarın kendisini tenkit edenlere cevap vermek üzere yazılmıştır.

Mizânü'l-Belâga (İstanbul 1303): Klasik bir belagat kitabıdır. Ancak Abdurrahman Süreyya, eserin mukaddimesinden başlayarak *meani* bölümü başta olmak üzere Türkçeye özgü bir belagat kitabı yazma amacı taşır.

Sefîne-i Belâgat (İstanbul 1305): *Mizânü'l-Belâga*'ya ilave edilen açıklamaları içerir.

Ta'likât-I Belâgat-I Osmâniyye Hakkında

Trabzon İl Halk Kütüphanesi Arap Harfli Basma Eserler Bölümü 1382 numarada kayıtlı olan risale, Hicri 1299 yılında İstanbul'da Ceride-i Askeriyye matbaasında basılmıştır. Bu risale, yazarın kendi dibacesinin ardından *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin dibacesi üzerinde durduğu bölüm ile *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin *mukaddime*, *lâhika*, *fa'ide* bölümlerinde yer verilen kavram ve ifadelerle yönelik değerlendirmelerden oluşmaktadır. Yazar, belirtilen bütün bölümlerde *Belâgat-ı Osmâniyye*'deki ifade özellikleri üzerinde durarak söz konusu eserdeki eksiklikleri ve yanlış kullanımları eleştirmiştir.

Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin *dibace* bölümünde yer verdiği açıklamalarda geçen *tavâ'if*, *mütemeddine*, *lisân*, *kavâ'id*, *fen*, *tedvîn* ile ayrı birimler olarak ele aldığı *ilm-i sarf*, *ilm-i nahv*, *ilm-i belâgat* tanımlanırken kullanılan tabirlerin uygun ve doğru olup olmadığı, doğru şekillerinin nasıl olması gerektiği de risalede dile getirilmiştir. Abdurrahman Süreyya'nın bu konuyla ilgili değerlendirmelerine bir örnek olmak üzere aşağıdaki metin parçası gösterilebilir:

Lisân, insânlarda âlet-i tekellüm olan et parçasından 'ibâret olup Fâriside zebân ve Türkîde dil derler. Cem'î elsine ve elsün ve lüsn gelir. Âlet i'tibârıyla dahi mü'ennesdir. Ba'dehü mecâz-ı mürsel tarîkiyle hüccet-i kelâm ve lügat ma'nâlarına gelerek "Filân adam Hakkın lisânıyla nâtkıdır" denilir ki Hakkın hüccet ve kelâmıyla nâtkıdır demek oluyor. Buradaki lisândan ise lügat ma'nâsı murâd olunuyor. (A. Süreyya, 1299, s. 5)

Mukaddime başlığı altında mukaddimenin tarifi ve türleri üzerinde durulmuş, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye*'deki mukaddime de belirttiği *fesâhât*, *tenâfûr*, *garâbet*, *kıyâsa muhâlefet*, *tenâfûr-i kelimât*, *tetâbu'-ı izâfât*, *za'f-ı te'lîf*, *ta'kid* (*ta'kid-i lafzî*, *ta'kid-i ma'nevî*), *selâsetin* tanımlamaları ve örnekleri ele alınarak tespit edilen eksiklikler dile getirilmiştir. Yazarın konuyla ilgili değerlendirmelerine bir örnek olması için aşağıdaki metin parçasına yer verilmiştir:

Tenâfûr, lügatce bir cihete koşuşmak ve li-eclî'l-mürâfa'a hâkim huzûruna gitmek ma'nâsındadır. Istilâhca "kelimenin lisân üzere sıkletini ve telaffuzunun 'usretini icâb eden bir keyfiyettir" ya'nî lisâna ağırlık verip telaffuzu güçleşdiren bir hâldir. "Mürtefi' ma'nâsına müsteşzir ve istatistik kelimeleri ve işsiz güçsüz lafızları gibi." Metn-i risâlede "müsteşzir" kelimesi mürtefi' ile tefsîr edilip hâlbuki kelime-i mezkûrenin böyle bir ma'nâya gelmediği ümmehât-i lügat-i 'Arabiyyeye 'inde 'lmürâca'a anlaşılıyor. (A. Süreyya, 1299, s. 23)

Metnin *lâhika* başlığı altında *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin *lâhika* bölümünde yer verilen *kelâm* ve buna bağlı olarak tarif edilen *nisbet* ve *kaziyyenin* tanımlanma biçimleri ve ilgili örnekler

değerlendirilmiştir. Bu konuya dair yazar tarafından yapılan açıklamalardan bir bölüm aşağıda belirtilmiştir:

Mü'ellif bir satır evvelisi zann-ı nisbet-i haberiyyenin iki cihetinden birini tercihen tasdikden 'ibâret olduğunu söylemiş. Binâberîn zanda gâlibiyet ma'nâsı melhûz idüğü gösterilmişken bir satırdan sonra zan kelimesinin gâlibiyetle tavsîfi 'acebâ haşv-i zâ'id sayılmaz mı? Bir de 'akl bir vakt ve zamanda kazıyyeye hükmetmeyip belki kazıyyenin tarafeyni arasında bulunan nisbetin vuku'ü veyâhûd lâ-vuku'ûna hükmediyor. Binâberîn burada mecâz-ı mürsel tarîkiyle kazıyyeden murâd nisbet-i beyn beyne ise de ta'rîfâtta mecâzın isti'mâli mehcûrdur.(A. Süreyya, 1299, s. 47-48)

Fa'ide başlığı altında ise *kazıyye-i bediyye*, *kazıyye-i kat'ıyye*, *bediyyât-ı akliyye*, *bediyyât-ı mahsûsa* hakkında değerlendirme yapılarak *Belâgat-ı Osmâniyye*'deki bu konuya dair eksiklikler belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili risaledeki değerlendirmelerden bir bölüm aşağıda gösterilmiştir:

Bir de Belâgat-ı 'Osmâniyye'nin "35" sahifesinde "Bediyyât-ı 'akliyyede mahmûlün mevzû' ile ittihâdî veyâhûd bâtıldır. 'Adem-i ittihâd 'aklen zarûrîdir." denmesi b'z-zarûre çünkü hamlin sıhhatinde mevzû' ile mahmûlün nasıl meşrût iken mahmûl ile mevzû'un 'adem-i ittihâdî ittihâdî zarûrî olabiliyor? Vâkr'â mü'ellif-i risâle ittihâd ve 'adem-i ittihâd ile kazıyye-i sâlibe ve mücibeyi îmâ etmek istediklerini hâtır geliyorsa da fakat mahmûl ile mevzû'un 'adem-i ittihâdî selb-i kazıyyeyi müstelzim olmayıp yine kizb-i kazıyyeyi îcâb eder. (A. Süreyya, 1299, s. 54)

***Ta'likât-I Belâgat-I Osmâniyye*'de Dil Ve Edebiyat Terminolojisi**

Eserin konusu itibarıyla öne çıkan terminolojik verilerin büyük bölümü birbirini tamamlayan iki disiplin olan dil ve edebiyatla ilgilidir. Eserde tespit edilen dil ile ilgili olan terimlerin büyük bölümü dil bilgisiyle ilgilidir. Bunun yanında genel anlamda dil ile ilgili olan terimler de mevcuttur. Edebiyat terimlerinin büyük bölümü ise eserin konusu itibarıyla doğal olarak belagatin alt bölümleri olan *ma'ni*, *beyan*, *bedii* ile ilgilidir.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye adlı eserde tespit edilen ve eserdeki dil ve edebiyat terminolojisini meydana getiren toplam 105 tane terim, alfabetik olarak ve anlamlarıyla birlikte gösterilmiştir. Belagatin hem dil hem de edebiyatla ilgili bir disiplin olması ve ilgili terimlerin bazılarının hem dil hem de edebiyat alanını ilgilendirmesi nedeniyle tespit edilen terimler bir arada gösterilmiştir³.

bedî': (Ar.) sözün güzel olmasının usul ve kaidelerinden bahseden ilmin adı, estetik.

belâgat: (Ar.) sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve muhababına göre söylenmesini öğreten ilmin adı.

belîğ: (Ar.) düzgün söz veya eser.

beyân: (Ar.) belagat ilminin, hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten bölümü.

cümle: (Ar.) fiil, özne ve nesneden oluşan anlamlı söz.

cümle-i haberiyye: haber cümlesi.

cümle-i inşâ'ıyye: emir cümlesi.

dîbâce: (Ar.) başlangıç, ön söz.

elfâz: (Ar.) kelimeler, sözler.

³ (Terimlerin anlamları belirtilirken Devellioğlu, 2001; Saraç, 2007; A. Kalyon & F. Kalyon, 2001, s. 333-338'den yararlanılmıştır).

elsine-i 'avâm: halk dili.

elsine-i üdebâ: şair ve yazarların dili.

fasl: (Ar.) kelimeler, cümleler ve terkipler arasında bağlantı edatı olmadan yazı yazma usulü.

fenn-i nahv: söz dizimi, cümle bilgisi.

fenn-i sarf : dil bilgisi, gramer.

fesâhât: (Ar.) güzel ve açık konuşma, uzdillilik, iyi söz söyleme kabiliyeti.

garâbet: (Ar.)ne demek olduğu herkesçe anlaşılmayacak kelime ve tabirlerin söz arasında kullanılması.

haber: (Ar.) isim cümlelerinde yüklem.

hasr: (Ar.)bir kelime veya kelime grubunun ifade ettiği anlamı diğer bir kelime veya kelime grubuna tahsis etmek.

haşv: (Ar.) uzun ve faydasız söz, dolma ve doldurma söz.

hazf: (Ar.) eski yazıda noktasız harfli kelimelerden manzum, mensur cümle tertip etme.

istilâh: (Ar.) ilim, sözü, terim, tabir.

ibhâm: (Ar.) sözün, anlaşılacak derecede kapalı olması.

ihâm: (Ar.) iki anlamlı kelimelerden bilerek en az kullanılan anlamı kullanma.

'ilm-i nahv : söz dizimi, cümle bilgisi.

'ilm-i sarf : kelimeleri, onların türeyiş ve çekimlerini konu edinen dil ve edebiyat bölümü.

îmâ ve işrâb: bir sözü işaret yoluyla, dolaylı ve kapalı olarak anlatma.

inşâ': (Ar.) güzel nesir yazma veya güzel yazılmış nesir.

i'râb : (Ar.) düzgün konuşma ve hakikati belirtme; Arapça kelimelerin sonlarındaki harf veya hareketin değişmesi, bu değişikliği öğretme bilgisi.

ism-i fâ'il : kendisinden fiil, iş çıkan kimsenin sıfatı.

ism-i mef'ûl: failin fiili, kendi üzerine geçen kelime.

isnâd: (Ar.) müsned (yüklem) ile müsnedileyh (özne) arasındaki ilgi.

istifhâm: (Ar.) sorma, anlama; anlamak, öğrenmek için sorma; sözü, sorulan şeye cevap verme amacı gütmeyen duyguyu ve anlamı güçlendirmek için soru biçiminde söylemek.

iştikâk: (Ar.) aynı kökten gelen fakat ayrı anlamları olan kelimelerle yapılan cinas.

izâfet: (Ar.) iki şey arasındaki bağ, ilgi; isim tamlaması.

kazâyâ: (Ar.) kazıyeler, cümlecikler, önermeler.

kazâyâ-yı bedîhiyye: anlaşılır cümlecikler.

kaziyye: (Ar.) cümlecik; önerme.

kaziyye-i kat'iyye: kesin önerme, kesin hüküm.

kaziyye-i sâlibe: olumsuz önerme.

kaziyye-i yakîniyye: ilgili önerme.

kaziyye-i zanniyye: kesin olmayan önerme.

kelâm : (Ar.) söz, ibare; cümleler veya cümlecikler.

kelîmât-ı fasîha: anlaşılır kelimeler, sözler.

kıyâsa muhâlefet: bir kelimenin gerek lafzı, gerek anlamı itibarıyla herkesin kullandığı gibi kullanılmaması; kelimelerin mevcut dil kurallarına uymaması ya da uygun hâlde dile getirilmemesi.

kıyâs-ı hafî: sebebi gizli olan ve zihne birden gelmeyen kıyas, hüküm.

kinâye: (Ar.) sözün hem gerçek hem de mecaz anlamıyla kullanılması; bir sözü gerçek anlamına da gelmek üzere, onun dışında kullanma sanatı.

lafz: (Ar.) insanın ağzından çıkan ses birliği, söz; anlamlı olursa “kelime” adını alır.

ma'nâ-yı hakîkî: gerçek anlam.

ma'nâ-yı lügaviyye: sözlük anlamı.

ma'nâ-yı mecâzî: mecazi anlam.

me'ânî: (Ar.) belagat ilminin bölümlerinden biri olup lügat ve sentaks meseleleriyle sözün maksada uygunluğundan bahseden ilim.

mecâz: (Ar.) bir kelimenin gerçek ya da temel anlamı dışında, başka bir anlam için kullanılması.

mecâz-ı mürsel: bir sözün, arada gerçek anlamını düşünmeye bir engel bulunmak şartıyla benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi anlamı dışında kullanılması.

mevsûf: (Ar.) sıfat tamlamalarında belirtilen, nitelenen.

mu'akkad: (Ar.) karışık, kapalı söz.

muktezâ-yı hâl: sözde hâlin, makamın gerektirdiği gibi konuşma tarzına bağlı kalma, yerinde ve muhatabına göre söz söyleme; sözün sarf edildiği yere uygunluğu, muhatabına göre söylenmiş olması.

mutâva'at: (Ar.) dönüşlü özne dönüşlü fiil, öznesi ile nesnesi bir olan fiillerin sıfatı; dönüşlülük.

muzâf: (Ar.) isim tamlamalarında belirtilen, başka bir isme katılmış ve onu tamamlamış olan isim, tamlama.

muzâf-ı ileyh: tamlamalarda belirten, belirtilenin bağlı bulunduğu isim.

mübhem: (Ar.) belgisiz sıfat, zamir.

mübtedâ': (Ar.) isim cümlelerinde özne.

müfred: (Ar.) tek, yalnız; tekil.

müsned: (Ar.) yüklem.

müsned-i ileyh: özne.

müşâbih : (Ar.) benzeyen, benzer.

müşebbeh: (Ar.) benzetilen.

müşebbehün-bih: kendisine benzetilen.

müte'addî: (Ar.) geçişli fiil.

mütekellim: (Ar.) söyleyen, konuşan; birinci şahıs.

mütemmîme: (Ar.) tamamlayan; tümleç; herhangi bir kelimenin anlamını tamamlayan.

müterâdîf: (Ar.) yazılışı ayrı, anlamı bir olan kelime; eş anlamlı.

nahv: (Ar.) söz dizimi, sentaks.

nefy: (Ar.) olumsuzluk.

nehy: (Ar.) emir kipinin olumsuzu.

nesr: (Ar.) manzum olmayan söz, düz yazı.

râbîta: (Ar.) iki şeyi birbirine bağlayan şey; münasebet, ilgi.

rekâket: (Ar.) sözün kusurlu, bağlantısız, ilgisiz olması.

sâlim: (Ar.) sağlam; eksiksiz; içinde illet harflerinden biri (elif, vav, ye) bulunmayan kelime.

sarf: (Ar.) gramer, dil bilgisi.

sarf-ı Çağatayî: Çağatay Türkçesinin dil bilgisi.

selâset: (Ar.) sözün akıcı olma hâli, akıcılık; kolay anlaşılma hâli.

selis: (Ar.) düzgün, akıcı ibare, anlatış.

sıfat: (Ar.) hâl, nitelik, şekil; bir adı çeşitli açılardan niteleyen, belirten kelime.

sîga: (Ar.) kip, fiilin çekiminden oluşan şekillerden her biri.

sülâsî: (Ar.) üçlü, üç şeyden meydana gelen; aslı üç harf olan fiil.

ta'kîd: (Ar.) ibareyi veya cümleyi anlaşılmayacak şekilde düzenleme.

ta'kîd-i lafzî: sözün anlaşılmaz bir şekilde ifade edilmesi; cümle unsurlarının yerlerinde kullanılmaması veya hatalı kuruluşu.

ta'kîd-i ma'nevî: cümlelerin kuruluşu doğru olmakla birlikte, anlatılmak istenenin güç anlaşılmasından kaynaklanan kusur.

tenâfür: (Ar.) kulağa hoş gelmeyen hece veya kelimelerin bir arada bulunması.

tenâfür-i hurûf: kulağa hoş gelmeyen harflerin bir arada bulunması.

tenâfür-i kelimât: kulağa hoş gelmeyen kelimelerin bir arada bulunması.

tenâkuz: (Ar.) çelişme, insanın bir sözü ötekini çürütmesi; karşıtlık.

terkîb: (Ar.) birkaç şeyi birleştirip karışık bir şey meydana getirme, birleştirme; tamlama.

terkîb-i izâfî: isim tamlaması.

terkîb-i tavsîfî: sıfat tamlaması.

teşbîh: (Ar.) aralarında bir veya birden çok nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetme.

tetâbu'-i izâfât: zincirleme isim tamlaması.

te'vîl: (Ar.) sözü çevirme, söze ayrı anlam vermeye kalkışma.

vasl: (Ar.) bir şeyi başka bir şeye ulaştırma; birleşme; ulama.

vâzih: (Ar.) açık, belli, kapalı olmayan söz, cümle.

vech-i tesmiye: ad vermedeki münasebet.

vezn: (Ar.) nazımın belli kalıplarından her biri; nazım ahenginin ölçüsü, şiirde kullanılan ölçü.

za'f-ı te'lîf: ibarenin, anlamayı güçleştirecek kadar karışık olması, anlatım bozukluğu.

zamîr: (Ar.) ismin yerini tutan kelime.

zeyl: (Ar.) bir şeyin devamı, eki; çok uzun söz, yazı.

SONUÇ

Kadim bir geçmişi olan ve sözün doğru, güzel; yerine ve zamanına uygun olarak dile getirilmesine dair kuralları içeren belagat, Türkoloji araştırmaları içinde genellikle edebiyat sahası içinde bir çalışma alanı olarak kendisini göstermiştir. Çok sayıda araştırmacı, Türk edebiyatının farklı dönemleri üzerine araştırma yaparken belagat eksenli çalışmalara da eğilmişlerdir. Konuyla ilgili hazırlanan çalışmaların büyük bölümü metin neşri, içerik analizi, literatür özeti ve belagat kurallarının uygulanmasıyla ilgili ortaya çıkan sorunlar etrafında toplanmaktadır. Bu çalışma alanlarına ek olarak köklü bir disiplin olarak belagatin ortaya koyduğu malzeme, dil araştırmaları için de dikkate değer veriler içermektedir.

Başlı başına bir disiplin olarak değerlendirilen (ilm-i belagat) belagatle ilgili kaleme alınan Türkçe eserler içinde ilk akla gelenlerden biri, Ahmed Cevdet Paşa tarafından yazılan *Belagat-ı SEFAD*, 2022; (47): 149-160

*Osmaniyye'*dir. Anılan eser, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Mekteb-i Hukûk'*ta verdiği derslerinin özetini içermektedir. Eserde, Arapça gramer kurallarına bağlı kalınarak Osmanlı Türkçesinin belagat kuralları anlatılmıştır.

Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye ise *Belâgat-ı Osmâniyye'*yi tenkit eden bir risaledir. Bu risalede *Belâgat-ı Osmâniyye'*deki veriler değerlendirilmiş, açıklama ve örneklerin denklikleri, birbirlerine uygun olup olmadıkları tartışılmıştır. Açıklama ve ilgili örneğin uyuşmadığı durumlarda sözün doğru, olması gereken şekliyle ilgili öneriler belirtilmiştir. Belagat ilmi açısından oldukça değerli olan bu eserler, aynı zamanda içerdikleri terminoloji bakımından da önem arz ederler.

Belâgat-ı Osmâniyye, *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye* gibi eserler, terimler ve söz varlığı açısından önemli veriler sunarlar. Konunun edebiyat ve dil sahasına girmesi nedeniyle mevcut söz varlığı ve terminoloji de ağırlıklı olarak bu alanlara yöneliktir. Bu manada çalışma konusu olan *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye'*de de terminolojik veriler öne çıkar. Bu çalışmada ele alınan terimler de konuyla bağlantılı olarak dil ve edebiyatla ilgilidir. Anılan risalede tespit edilen dil ve edebiyatla ilgili terimlerin toplam sayısı 105'tir. Dil ile ilgili olan 35 terim, gramer konusunu ilgilendirirken geriye kalan 70 tane edebiyat terimi ise büyük oranda belagat ilminin alt dallarına aittir. Belagat ilminin hem edebiyat hem de dil alanıyla olan yakın ilişkisi dolayısıyla söz konusu terimlerin ortaya koyduğu veriler, özellikle dil bilimi çalışmalarında belagat ilminin verilerinden yararlanma yoluna gidilmesinin gereğini ortaya koymaktadır.

Belagat üzerine kaleme alınan eserler, bir yandan bu disiplinin teori ve örneklerini belirtirken diğer yandan da belagat temelinde bir kavram alanı ve terminoloji oluşturmaktadır. Bu kapsamda dile ve edebiyata dair terimlerin yoğunluğu, konunun belagat olmasıyla doğrudan ilgilidir. *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye* de belagat üzerine hazırlanmış bir eseri tenkit etmesiyle söz konusu terminolojik verilere katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan terimler, dil bilimi, edebiyat tarihi ve tarihsel dil bilgisi eksenli çalışmalara yardımcı olacak veriler içermektedir. İlgili eserlerin yazıldığı dönemlerdeki dilin durumu hakkında da fikir veren bu terimler, ağırlıklı olarak Arapça kökenlidir. Ancak bu durum, yalnız yabancı kökenli terminolojinin dil içindeki hâkimiyeti olarak değerlendirilmemeli, aynı zamanda Türk dilinin yabancı kökenli kelime ve terimleri, kendi bünyesi içinde işlevsel bir hâle getirmesi olarak da düşünülmalıdır.

Terimlerin dilin kendi ürünleri olması, dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Nitekim Türk dili, tarihî seyri içinde, var olduğu her coğrafyada yabancı kökenli kelime ve terimlere kendi olanaklarıyla karşılık türetme başarısı gösterebilmiştir. Bu manada incelenen eserdeki kelime ve kelime grubu şeklindeki dil ve edebiyat terminolojisinin büyük oranda Arapça kökenli olması, Türkçenin bu tarihsel özelliğini değiştirebilecek bir veri değildir.

Belagat her ne kadar edebiyat sahasının inceleme alanı olarak görülse de hem takip ettiği yöntemler hem de içerdiği terminoloji sayesinde dil çalışmalarına da malzeme sunmaktadır. Bu çalışmada, Abdurrahman Süreyya'nın *Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye*adlı risalesinden hareketle vurgulanan bu husus, daha kapsamlı metinlerle geniş ölçekli incelemeler ışığında ayrıntılandırılabilir. Dolayısıyla bu bağlamda yapılacak farklı bakış açılarına sahip incelemeler, belagat ve dil bilimi gibi disiplinlerin karşılaştırmalı ve birbirinin malzemesinden yararlanarak çalışabilmelerinin önünü açacaktır.

SUMMARY

Language emerges as thought and words in human mind. However, certain characteristics are required to properly maintain interpersonal communication with sounds that turn into words. The

disciplines which determine these characteristics of words in a language have certain prescriptive properties in them. As a discipline which incorporates the rules that identify the condition, the relevance with space and time and the trueness and beauty of an addressee and which has a well-established history, rhetoric is one of the disciplines with prescriptive qualities. Throughout the history, rhetoric maintained its existence by determining various principles such as the truth and beauty of expression. It applies the rules of expression by use of the main and sub-units of *sense*, *statement* and *aesthetic*.

This discipline which is applied to as a figure of speech in verse actually does not refer only to the expressions in verses but to the whole body of rules that regulate the order of expressions in a general sense. Distinguished as an area of research of the classical Turkish Literature, rhetoric also serves as a discipline which concerns linguistics as a result of its interaction with language based on terminology and expression.

Its quality as a discipline of rules leads rhetoric to be a question of debate due to some deficiencies and flaws which appear due to different approaches in application. In this sense, there have been certain discussions among the experts as regards to the application of rhetoric rules in the works from Turkish Literature. Among these, one example is the tract "*Notes to the Rhetoric of the Ottomans*" (*Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye*), a book written by Abdurrahman Süreyya as a critique of the rhetorical work by Ahmed Cevdet Pasha titled "*The Rhetoric of the Ottomans*" (*Belâgat-ı Osmâniyye*).

Criticizing the "*The Rhetoric of the Ottomans*" of Ahmet Cevdet Pasha by identifying the theoretical and applied deficiencies in rhetorical elements as a whole, "*Notes to the Rhetoric of the Ottomans*" is a work dealing with rhetoric and, therefore, incorporating linguistic and literary terminologies. The number of such terms found in the work is 105. Among these, most of the linguistic terms relate to grammar while the majority of literary terms deal with rhetoric. As a consequence of the close relation of rhetoric with both literature and linguistics, the data revealed with these terms indicate that we should apply to the data concerning rhetoric in especially linguistic studies.

The terms analysed in this study include data which may support linguistic, literary and historical linguistic studies. Therefore, further studies with more detailed and different perspectives will ensure that disciplines such as rhetoric and linguistics are examined using comparative and interrelated methods.

Makale Bilgileri

Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı bulunmamaktadır.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Article Information

Ethics Committee Approval:	Exempt from the Ethics Committee Decision.
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	No financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	No material subject to copyright is included.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Süreyya (1299). *Ta'likât-ı belâgat-ı Osmâniyye*. İstanbul: Ceride-i Askeriyye Matbaası Yay.
- Aktaş, Ş. (2007). *Edebiyatta üslup ve problemleri*. (5. bs). Ankara: Akçağ Yay.
- Bilgegil, M. K. (1989). *Edebiyat bilgi ve teorileri (belagat)* (2. bs). İstanbul: Enderun Yay.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (18. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Güneş, B. (2009). *Belagat ekseninde retorik / dil bilimi terimleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Güneş, B. (2016). *Abdurrahman Süreyyâ - Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmâniyye*. Trabzon: Serander Yay.
- Kalyon, A. ve Kalyon F. (2001). Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belagat-ı Osmaniyye* adlı eserindeki dil bilgisi ve edebiyat terimleri. *Türk Dili Dergisi*, 1(591), 330-338. Erişim adresi: https://www.tdk.gov.tr/dosyalar/TDD/2001s591/2001_591_19_A_F_KALYON.pdf.
- Özünlü, Ü. (2001). *Edebiyatta dil kullanımları*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Saraç, M. A. Y. (2007). *Klasik edebiyat bilgisi belagat* (6. bs). İstanbul: 3F Yay.
- Yetiş, K. (1988). Abdurrahman Süreyya, Mîrdûhîzâde (1841-1904). *İslam ansiklopedisi* (C. I, s. 173-174), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yetiş, K. (2006). Belâgat, rhétorique ve edebiyat nazariyesi sahasında Türkçe neşredilmiş kitapların açıklamalı bibliyografyası. *Belâgattan Retoriğe* içinde (s. 57-114). İstanbul: Kitabevi Yay.
- Yetiş, K. (2006). *Belâgattan retoriğe*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. Ankara: TDK Yay.